

آداب و فنون مرثیه خوانی - 1 -

پدیدآورده (ها) : حیدرزاده،عباس
میان رشته ای :: پیام :: پاییز 1390 - شماره 107
از 162 تا 175

آدرس ثابت : <http://www.noormags.ir/view/fa/articlepage/916290>

دانلود شده توسط : مرکز مدیریت حوزه های علمیه-کتابخانه ایت الله بروجردی
تاریخ دانلود : 29/04/1395

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) جهت ارائه مجلات عرضه شده در پایگاه، مجوز لازم را از صاحبان مجلات، دریافت نموده است، بر این اساس همه حقوق مادی برآمده از ورود اطلاعات مقالات، مجلات و تألیفات موجود در پایگاه، متعلق به "مرکز نور" می باشد. بنابر این، هرگونه نشر و عرضه مقالات در قالب نوشتار و تصویر به صورت کاغذی و مانند آن، یا به صورت دیجیتالی که حاصل و بر گرفته از این پایگاه باشد، نیازمند کسب مجوز لازم، از صاحبان مجلات و مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور) می باشد و تخلف از آن موجب پیگرد قانونی است. به منظور کسب اطلاعات بیشتر به [صفحه قوانین و مقررات](#) استفاده از پایگاه مجلات تخصصی نور مراجعه فرمائید.

پایگاه مجلات تخصصی نور

www.noormags.ir

عباس حیدرزاده *

آداب و فنون مرثیه‌خوانی^(۱)

چکیده:

فراگیری آداب و فنون مرثیه‌خوانی برای مداحان و مرثیه‌خوانان امری لازم و ضروریست. چرا که عمل نکردن به آداب، و ندانستن فنون و مهارت‌های لازم، در عدم موفقیت مداح و مرثیه‌خوان نقش تعیین‌کننده‌ای دارد. بر این اساس با استعانت الهی تجربیات خود را با استناد به مبانی قرآنی و احادیث نورانی اهل بیت علیهم‌السلام و توصیه‌های دقیق و کارشناسانه رهبر فرزانه انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی) تقدیم علاقه‌مندان می‌نمایم.

در بخش اول این نوشتار ابتدا، برخی آداب و مراقبت‌هایی که یک مداح جهت کسب معنویت به آن نیاز دارد را آورده‌ایم، و ان شاء الله در شماره‌های بعدی فنون و مهارت‌های مرثیه‌خوانی از قبیل: صدا و لحن، مجلس‌شناسی، تشبیهات، گریز، مضمون‌سازی، بر گردان روضه و... را به رشته تحریر خواهیم آورد.

کلید واژه‌ها: آداب، فنون، مرثیه‌خوانی.

* پژوهشگر پژوهشکده تحقیقات اسلامی.

مقدمه

مداحی اهل بیت علیهم السلام شعله عشقی است
که در هر دلی روشن شود، آن دل را به
عرش و صاحب آن دل را به انوار مقدس
ابدی و ازلی متصل می‌کند.

مداحی اهل بیت علیهم السلام شعله عشقی است که در هر دلی روشن شود، آن دل را به عرش و صاحب آن دل را به انوار مقدس ابدی و ازلی متصل می‌کند؛ توفیق ذره‌ای از این نور بودن نصیب کسانی می‌شود که با قلبی مملو از عشق الهی و با خلوص نیت در این مسیر قدم می‌گذارند.

شرط لازم در این طریق دل در گرو بندگی خدای سبحان دادن است، بندگی خدا یعنی بی‌نیازی از غیر او و تنها چشم بر لطف او دوختن، این همان اوج تکامل انسان و برترین شرف و افتخار اوست که این هدف، مقصود همه انبیا و اولیای الهی بوده است.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در دیدار با مداحان اهل بیت علیهم السلام می‌فرماید:

اساس بندگی خداست، نه فقط فاطمه زهرا علیها السلام بلکه پدر فاطمه هم که مبدأ و سرچشمه فضائل همه معصومین اوست و امیرالمؤمنین و فاطمه زهرا علیها السلام قطره‌هایی هستند از دریای وجود پیغمبر، ارزشش پیش خدا به خاطر عبودیت است «اشهد أن محمداً عبده ورسوله» اول عبودیت اوست بعد رسالت او. اصلاً رسالت - این منصب والا - به او داده شده به خاطر عبودیت ... من و شما باید دنبال عبودیت باشیم، تمجید از فاطمه زهرا باید نتیجه‌اش این باشد، شما برادران عزیز مداح کسانی هستید که از زبان و خنجره شما امواج نورانی و معطر مدیحه دختر پیغمبر و ائمه هدی علیهم السلام ساطع می‌شود و در دل مخاطبان می‌نشیند.^۱

امروزه که بحمدالله رونق مداحی اهل بیت علیهم السلام به اوج خود رسیده است، آفات زیادی جهت ضربه زدن به مذهب شیعه و اهل بیت علیهم السلام از این طریق در کمین است، که به نظر می‌رسد تنها راه مقابله با این تهدیدات بالا بردن سطح معارف و معنویت است.

همزمان با حرکت به سمت معنویت فراگیری فنون تخصصی مداحی نیز از ضروریات است زیرا یک مداح با تسلط بر این فنون می‌تواند نقش آفرینی کند. و در راه رسیدن به هدف اصلی که همان نشر فضائل و مناقب اهل بیت علیهم السلام است موفق باشد، همچنین پیشرفت در معارف و معنویات و نیز یادگیری فنون تخصصی نیاز به اساتید عالم متعهد و با بصیرت دارد.

هیچ کس در پیش خود چیزی نشد

هیچ آهن خنجر تیزی نشد

تا که شاگرد شکرریزی نشد

هیچ قنادی نشد استادکار

اهمیت مداحی

علاقه سرشار شیعیان به پیامبر گرامی اسلام صلی الله علیه و آله و اهل بیت طاهرینش علیهم السلام، و تأکیدات این مخازن علوم الهی در روایات متعدد، بر پاسداشت ذکر مصائب سید و سالار شهیدان حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام و اجر و پاداشی که برای این عمل ارزشمند ذکر شده است،^۲ موجب گردیده تا در مناسبت‌های مختلف،

میلیون‌ها عاشق اهل بیت علیهم‌السلام در مجالس فرصت مناسبی است تا خطبا و مداحان فضایل و مناقب ناب اهل بیت علیهم‌السلام را برای مردم تبیین نمایند.

اعم از ولادت‌ها و شهادت‌ها و اعیاد اسلامی، جلسات عظیمی در سراسر دنیا تشکیل شود، این جلسات که در حقیقت کلاس‌های درس دانشگاه عظیم اهلبیت علیهم‌السلام است، موجبات رشد، بیداری و پویایی مکتب تشیع را فراهم آورده است.

دو رکن مهم این مجالس، خطابه و مداحی است؛ حضور میلیون‌ها عاشق اهل بیت علیهم‌السلام در مجالس فرصت مناسبی است تا خطبا و مداحان فضایل و مناقب ناب اهل بیت علیهم‌السلام را برای مردم

تبیین نمایند. در این بین، نقش مداحان از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، زیرا مخاطبان زیادی که اکثراً جوان هستند، با عشق و شور حسینی، جهت ابراز ارادت حضور می‌یابند، تا علاقه خود را به اهل بیت علیهم‌السلام به نمایش بگذارند. این مداحان هستند که می‌توانند با ارائه اشعار محکم، مطالب صحیح و آهنگ خوب به وظیفه اصلی خود که نشر فضایل و مناقب اهل بیت علیهم‌السلام عمل کرده و از انحرافات جلوگیری نمایند.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در همین باره می‌فرماید:

نقش شما، نقش بسیار مهمی است. من اصرار دارم که این نکته را برای برادران عزیز مداح - چه آنهایی که به صورت حرفه‌ای مداح هستند، و چه کسانی که در کنار کارهایشان این کار را انجام می‌دهند - تکرار کنم که این نقش، نقش بسیار مهم و حائز اهمیت و حساسی است، این را کم نگیرید.^۲

این نقش مهم از زمان پیامبر گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت علیهم‌السلام در وجود افرادی چون حسان بن ثابت، فرزдық، سید حمیری، دعبل خزائی و... بوده و هم اکنون هم چنین شعری وجود دارند. هنگامی که هشام بن عبدالملک^۴ در میان انبوه جمعیتی که در مسجدالحرام مشغول طواف خانه خدا بودند، قصد بی‌اعتنایی و جسارت به مقام امام زین‌العابدین علیه‌السلام را دارد؛ فرزдық به یاری اهل بیت علیهم‌السلام می‌شتابد و با اشعاری زیبا و محکم، امام را به مردم معرفی، و هشام را رسوا می‌نماید؛ این نقش آفرینی به موقع و زیبا موجبات خشنودی امام زین‌العابدین علیه‌السلام را فراهم می‌آورد.

مقام معظم رهبری می‌فرماید:

شما ببینید امام باقر یا امام سجاد علیه‌السلام نسبت به فرزдық چه محبتی انجام دادند در حالی که فرزдық جزو شعرای اهل بیت علیهم‌السلام نیست، او یک شاعر درباری وابسته به دستگاه‌های قدرت و یک آدم معمولی بود که یک دیوان پر از شعر، راجع به همین حرف‌ها و مبتذلاتی که شعرای آن روز بر زبان‌شان جاری می‌کردند داشت، لکن چون یک بار وجدان او بیدار شد و در مقابل قدرت، حق را بیان کرد - آن هم به زبان شعر - شما ببینید که امام سجاد علیه‌السلام چه محبتی نسبت به او انجام می‌دهد.^۵

در دوران مبارزات انقلاب اسلامی، مداحان با خواندن اشعار انقلابی و سرودهای پرشور نقش بسیار مهم خود را به نمایش گذاشتند و مردم را بر ضد طاغوت تشویق می‌کردند؛ همچنین در طول ۸ سال دفاع مقدس، مداحان با نقش آفرینی خود در جبهه‌ها و پشت جبهه‌ها موجب تهییج جوانان و ایجاد انگیزه

در آنان در پیشبرد اهداف دفاع مقدس بسیار مؤثر بودند و نیز در عرصه‌های مختلف اعم از بحران‌ها و فتنه‌های گوناگون این قشر تأثیرگذار توانسته نقش کلیدی ایفا نماید.

مقام معظم رهبری: گاهی یک بیت شعری که شما می‌خوانید، از یک ساعت بحث مستدل یک گوینده ماهر تأثیرش در دلها بیشتر است، خوب این خیلی ظرفیت بزرگی است، از این ظرفیت خوب باید استفاده کرد.

چه بسیار افرادی بودند که با شنیدن یک بیت شعر خوب یا یک مرثیه جانسوز از یک مداح با اخلاص در راه زندگی و روابط اجتماعی خود تغییر مسیر داده‌اند و به طریق اهل بیت علیهم‌السلام گام برداشته‌اند. رهبر فرزانه انقلاب در این باره می‌فرماید:

گاهی یک بیت شعری که شما می‌خوانید، از یک ساعت بحث مستدل یک گوینده ماهر تأثیرش در

دلها بیشتر است، خوب این خیلی ظرفیت بزرگی است، از این ظرفیت خوب باید استفاده کرد.

اما متأسفانه بعضی افراد سوذجو در این کسوت مقدس رخنه کرده، این رسالت مهم و این جایگاه رفیع را به انحاء مختلف زیر سؤال برده‌اند و ضمن نادیده گرفتن حرمت اهل بیت علیهم‌السلام، قداست افرادی که سالیان متمدای با اخلاص و زحمات و تلاش شبانه‌روزی از این افتخار بزرگ صیانت و پاسداری کرده‌اند را، شکسته‌اند.

۱. اخلاص در نیت

انسان هر کاری را با «نیت»^۷ و هدف مشخص می‌کند، نیت در افراد متفاوت است؛ بعضی نیت‌ها مادی و برخی معنوی هستند.

از آن جا که مداحی و مرثیه‌خوانی اهل بیت علیهم‌السلام هدفی عالی و وظیفه‌ای مقدس است، و نیز تأثیر مستقیم کلام گوینده و مداح بر قلب و جان مستمعین بستگی به نیت او دارد؛ لذا «نیت» مداح، نقش مهمی در تأثیر سخن او ایفا می‌کند.

قرآن کریم می‌فرماید:

قل كلَّ يعمل علی شاکلته. (اسراء: ۸۴)

بگو هر کس طبق روش و خلق و خوئی عمل می‌کند.

امام صادق علیه‌السلام در حدیثی «شاکله» را نیت تفسیر می‌فرماید؛^۸ یعنی هر کس طبق نیت خود عمل می‌کند، و عمل هر کس بسته به چگونگی نیت اوست؛ این معنا شاید از این جهت باشد که نیت و انگیزه بستگی دارد به حالت درونی انسان، به عبارت دیگر، نیت انسان از اعتقادات او برمی‌خیزد و به عمل او شکل می‌دهد.

همچنین حضرت در حیثی دیگر می‌فرماید:

النَّيَّةُ أَفْضَلُ مِنَ الْعَمَلِ أَلَا وَإِنَّ النَّيَّةَ هِيَ الْعَمَلُ.^۹

ارزش و فضیلت نیت از عمل بیشتر است بلکه نیت همان عمل است.

گناه بر مهم‌ترین ابزار مداحی که «قلب» است تأثیر می‌گذارد و تداوم گناه، قلب را می‌میراند. بسیار روشن است قلبی که مرده باشد دیگر نمی‌تواند حقیقت نور را درک کند و آن را به مستمعین منتقل سازد.

در حقیقت «نیت» است که به عمل فضیلت و برتری می‌دهد و در مقابل همین «نیت» است که عمل را از ارزش و اعتبار ساقط می‌کند، حال این سؤال پیش می‌آید که بهترین «نیت» کدام است که عمل را ماندگار و مورد رضایت خداوند متعال قرار می‌دهد؟ امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

فضيلة العمل الاخلاص فيه.^{۱۰}

برترین عمل، عملی است که با اخلاص باشد.

همچنین در حدیثی دیگر، امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

الاخلاص یجمع فواضل الاعمال وهو مفتاحه القبول وتوقیعه

الرضا، فمن تقبل الله منه ورضی عنه فهو المخلص وان قل عمله، ومن لا يتقبل منه فليس

بمخلص وان كثر عمله اعتباراً بآدم علیه السلام، وابلیس.^{۱۱}

اخلاص جمع‌کننده همه فضایل است و کلید قبولی اعمال است، و مورد تأیید و رضایت خداوند است هر کس خداوند اعمالش را قبول کند و از او راضی باشد او انسان مخلصی است، هر چند عملش کم باشد، و هر کس اعمالش را خداوند قبول نکند، مخلص نخواهد بود هر چند عملش زیاد باشد. [چنانکه ابلیس مدت زیادی پروردگار را طاعت کرد، چون با اخلاص نبود با ترک سجده بر آدم همه عبادانش محو شد، و نیز حضرت آدم با استغفار خالصانه دعایش مستجاب شد.]

بنابراین مهم‌ترین بخش عمل انسان «نیت» است و زیباترین نیت‌ها با «اخلاص» بودن آن است، یعنی کار فقط خالصانه برای خدا انجام شود.

نیت جان عمل است و همانطور که تن آدمی شریف است به جان آدمیت، شرافت عمل آدمی نیز بستگی به جان آن دارد، جان عمل چیست؟ اخلاص است.^{۱۲}

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید:

کار مداحی کار بزرگی است کار مهمی است، حرفه بسیار اثرگذاری است، می‌تواند مصداق درست و برجسته‌ای باشد از مجاهدت فی سبیل الله... در کار شما مداحان، در میدان بودن و مجاهدت کردن یعنی ارائه سخن اثرگذار و بیان هدایتگر برای دلها، البته با شیوه هنرمندانه... و خوب و متناسب و شعر خوب و صدای خوش و شاید از همه بالاتر دل پاک و مطهر و با اخلاص مداح محترم لازم و مهم است.^{۱۳}

بر این اساس «اخلاص در نیت» از اصول مهم مداحی و مرثیه‌خوانی اهل بیت علیهم السلام است که حاصل آن: رضایت خداوند متعال، خشنودی اهل بیت علیهم السلام، توفیق بیشتر، ماندگاری عمل، تأثیر سخن، محبوبیت، برکت و عاقبت به خیری خواهد بود.

۲. تقوا

شاه کلید موفقیت در امر مداحی و مرثیه‌خوانی اهل بیت علیهم‌السلام دقت در انجام واجبات الهی و ترک محرمات است. باید به این نکته توجه داشت که مداحی و مرثیه‌خوانی فقط به صدای خوب و محتوای خوب نیست بلکه اخلاص و تقوا اگر نباشد نفوذ کلام و تأثیر سخن وجود نخواهد داشت.

یک مداح و مرثیه‌خوان اهل بیت علیهم‌السلام قدم در دایره‌های گذاشته است که جز نور و پاکی در آن جلوه‌گری ندارد، و این همان اراده‌ی خداوند سبحان است که اهل بیت علیهم‌السلام را از هر آلودگی پاک و منزّه قرار داده است.^{۱۴} بر این اساس جواز ورود به این محوطه‌ی نورانی داشتن «تقوای الهی» است.
تقوا چیست؟

تقوا خویشتنداری در برابر گناه است یعنی دست شستن از گناه، زیرا گناه تاریکی می‌آورد و تاریکی نقطه‌ی مقابل نور است. اگر کسی از این ناحیه آسیب‌پذیر باشد به هیچ وجه نمی‌تواند رسالتی که به عهده دارد به خوبی به انجام برساند، گناه سمّ

مهلکی است که اگر ساعتی در علاج آن کوتاهی بشود، تمام درون انسان را متلاشی می‌کند.

گناه بر مهم‌ترین ابزار مداحی که «قلب» است تأثیر می‌گذارد و تداوم گناه، قلب را می‌میراند. بسیار روشن است قلبی که مرده باشد دیگر نمی‌تواند حقیقت نور را درک کند و آن را به مستمعین منتقل سازد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

كان ابي عليه‌السلام يقول: ما من شيء أفسد للقلب من خطيئة، ان القلب ليواقع الخطيئة فما تزال

به حتی تغلب عليه فيصير اعلاه أسفله.^{۱۵}

پدرم امام باقر علیه‌السلام می‌فرمود: هیچ چیز برای قلب زیانبارتر از گناه نیست چه آنکه قلب با گناه می‌آمیزد و با آن گلاویز می‌شود تا بالاخره گناه بر قلب چیره شده و آن را وارونه می‌سازد.

گناه هر چند کوچک باشد تأثیر خود را بر قلب انسان می‌گذارد، حتی اگر به یک نگاه شهوات‌انگیز باشد، زیرا نگاه باعث هیجان قلب می‌شود و قلب نیروی شهوت را به حرکت درمی‌آورد، لذا پیامبر گرامی اسلامی صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم می‌فرماید:

النظر سهم مسموم من سهام ابليس فمن تركها خوفاً من الله اعطاه ايماناً يجد حلاوته في قلبه.^{۱۶}
نگاه حرام تیر مسمومی از تیرهای شیطان است هر کس از ترس خدا آن را ترک کند خداوند ایمانی به او می‌دهد که شیرینی آن را در قلب خود احساس می‌کند.

بنابراین «تقوا» از محورهای اصلی مداحی و مرثیه‌خوانی اهل بیت علیهم‌السلام است که اگر رعایت نشود، سخن تأثیر نخواهد داشت. و نیز خدای سبحان به اعمال انسان بی‌تقوا، اعتنا نخواهد کرد.^{۱۷}

زیرا غیر ممکن است انسان با عنوان مرثیه‌خوان اهل بیت علیهم‌السلام بین مردم مشهور و مورد احترام باشد ولی خدای ناکرده آلوده به گناه و معصیت باشد، و با این حال مورد توجه خدای سبحان باشد!!!

در همین راستا بر مداحان و مرثیه‌خوانان اهل بیت علیهم‌السلام لازمست در انجام واجبات دقت خاصی داشته

معارف شیعه در اوج اعتلاست... ما با این معارف نباید شوخی کنیم ارزش ابوالفضل العباس به جهاد و فداکاری و اخلاص و معرفت او نسبت به امام زمانش است، به صبر و استقامت اوست، به آب نخوردن اوست در عین تشنگی و بر لب آب بدون اینکه شرعاً و عرفاً هیچ مانعی وجود داشته باشد... نه در قدرشیدش یا بازوی پیچیده‌اش، قد رشید که خیلی در دنیا هست.

باشند؛ به موقع و دقیق انجام دادن واجبات موجب تقرب در بندگی خدای متعال و پیروی از دستورات اهل بیت علیهم‌السلام خواهد بود. اگر انسان در انجام واجبات الهی نکوشد، تلاش در انجام مستحبات ارزشی نزد خداوند متعال ندارد، به علاوه این که شرط دوستی اهل بیت علیهم‌السلام و اولیای خدا انجام واجبات الهی و ترک محرمات است. قرآن مجید می‌فرماید:

وَمَنْ يَطْعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصَّادِقِينَ وَالشَّاهِدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا. (نساء: ۶۹)
کسانی که (در دنیا از اوامر و نواهی) خدا و پیامبر اطاعت کنند آنها همراه و هم‌نشین پیامبران و صدیقان و شهیدان و صالحان خواهند بود. بسیار روشن است اساس هر پیشرفتی در منظر دین مبین اسلام اطاعت از دستورات خدای متعال و پیامبر گرامی اسلام است. و هر کس در این مسیر کوشش کند موفق خواهد شد، و قطعاً مورد توجهات خاص خدای متعال و رسول گرامی اسلام صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم و اهل بیت طاهرینش قرار خواهد گرفت.

امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید:

مَا تَحَبَّبَ إِلَيَّ عَبْدِي بِأَحَبِّ مِمَّا افْتَرَضْتُ عَلَيْهِ.^{۱۸}

محبوب نمی‌شود بنده‌ام نزد من به چیزی بهتر از آنچه بر او واجب کرده‌ام.

بنابراین شاه کلید موفقیت در امر مداحی و مرثیه‌خوانی اهل بیت علیهم‌السلام دقت در انجام واجبات الهی و ترک محرمات است. باید به این نکته توجه داشت که مداحی و مرثیه‌خوانی فقط به صدای خوب و محتوای خوب نیست بلکه اخلاص و تقوا اگر نباشد نفوذ کلام و تأثیر سخن وجود نخواهد داشت، چه بسیار افرادی هستند که صدای خوب ندارند ولی آنچنان از نفوذ کلام برخوردارند که هنگام روضه‌خواندن انسان‌ها را منقلب می‌کنند و اشک‌ها را جاری می‌سازند ولی بر عکس افرادی هستند که صدای خیلی خوب دارند ولی نفوذ کلام ندارند.

در پایان باید به این نکته اساسی توجه داشت که بعضی خصلت‌های ناپسند مانند: تکبر، خودپسندی، غرور، دروغ، غیبت، حسادت، دورویی، ظلم... که در مجموعه بی‌تقوایی می‌گنجد باعث عدم رشد و تأثیر سخن می‌شود.^{۱۹}

افرادی هستند به واجبات اهمیت می‌دهند ولی این خصوصیات در وجودشان مانع پیشرفت آنها می‌شود.

۳. معرفت

«معرفت» یعنی درک و شناخت، با تفکر و تدبیر.^{۲۰}

از آنجا که رسالت مداحی و ستایشگری، نقل فضایل و مناقب اهل بیت علیهم السلام است، طی طریق در این مسیر نورانی نیاز به شناخت لازم از این انوار مقدس را دارد، تا بتوان گوشه‌ای از اقیانوس بی‌کران فضایل این انسان‌های نمونه و پاک را بیان نمود.
امیرمؤمنان علی علیه السلام می‌فرماید:

یا کمیل: ما من حركة الا وانت محتاج فيها الى معرفة^{۲۱}

یا کمیل هیچ حرکت و فعالیتتی نیست مگر آنکه تو در آن نیاز به شناخت و معرفت داری.

بر این اساس کسانی که توفیق یافته‌اند ستایشگر و مداح

متأسفانه عده‌ای معدود که از معارف اهل بیت علیهم السلام بهره‌ای نبرده‌اند و تنها به جنبه‌های مادی توجه دارند، آنچنان در مجالس، از ائمه علیهم السلام نام می‌برند که نه تنها ادب و احترامی در کار نیست، بلکه با این گونه بی‌ادبی‌ها، موجب وهن این انوار مقدس هم می‌شوند.

اهل بیت علیهم السلام باشند باید توجه داشته باشند سکوی اول این افتخار، داشتن معرفت نسبت به این خاندان مطهر است، معرفت چراغ راهی است که به ما چگونگی انجام وظیفه و صیانت از حریم ولایت را می‌نمایند، به عبارت دیگر انتخاب شعر خوب، آهنگ درست، مقتل صحیح، آداب و معاشرت اجتماعی و پرهیز از افراط و تفریط و غلو و خرافه در پرتو شناخت و معرفت صحیح از خاندان وحی حاصل می‌شود.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید:

شعری که می‌خوانید شعر معرفت باشد، شعر آموزنده باشد... فرض بفرمایید فاطمه زهرا علیها السلام را که می‌خواهید معرفی کنید آنچنان معرفی کنید که یک انسان مسلمان یک جوان مسلمان از آن زندگی درس بگیرد.^{۲۲} *قیامت قلمبر علوم اسلامی*

مدح و مرثیه‌ای که بر اساس معرفت باشد، تأثیرگذار، ماندگار و نیز موجب نشر ارزش‌های والای انسانی در جامعه خواهد شد.

شهید علامه مطهری می‌فرماید:

یکی از چیزهایی که ارزش عمل را از نظر کیفیت بالا می‌برد معرفت است.^{۲۳}

در مقابل، نداشتن معرفت موجب می‌شود که انسان ارزش‌های واقعی را نشناسد و در انجام وظیفه دچار اشتباه شده و به چیزهایی که ارزش نیستند بپردازد.

رسول گرامی اسلام صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

مَنْ عَمِلَ عَلَى غَيْرِ عِلْمٍ كَانَمَا يَفْسِدُهُ أَكْثَرُ مِمَّا يَصْلِحُهُ.^{۲۴}

کسی که کارش بر پایه علم و معرفت استوار نباشد، زیان و فساد عملش بیشتر از نفع آن است.

در همین زمینه مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) می‌فرماید:

چیز دیگری که بنده در بعضی از خوانندگان جلسات مداحی اطلاع پیدا کردم استفاده از مدح‌ها و تمجیدهای بی‌معناست که گاهی هم مضر است. فرض کنید راجع به حضرت ابوالفضل علیه السلام

البته بعضی از آهنگ‌هایی هم که انسان گوشه و کنار می‌شنود یا به گوش انسان می‌رسد، آهنگ‌های مناسبی نیست، حالا گیرم چهار نفر را هم جذب کند. نه؛ آهنگ باید سنگین باشد، متین و مناسب با محتوایی باشد که شما عرضه می‌کنید؛ خدای ناکرده به سمت آهنگ‌های حرام و آهنگ‌هایی که گناه است سوق پیدا نکنید.

صحبت می‌شود؛ بنا کنند از چشم و ابروی آن بزرگوار تعریف کردن مثلاً قریبون چشمت بشم، مگر چشم قشنگ در دنیا کم است؟ مگر ارزش ابالفصل به چشم‌های قشنگش بود؟! اینها سطح معارف دینی ما را پایین می‌آورد. معارف شیعه در اوج اعتلاست... ما با این معارف نباید شوخی کنیم ارزش ابالفصل العباس به جهاد و فداکاری و اخلاص و معرفت او نسبت به امام زمانش است، به صبر و استقامت اوست، به آب نخوردن اوست در عین تشنگی و بر لب آب بدون اینکه شرعاً و عرفاً هیچ مانعی وجود داشته باشد... نه در قد رشیدش یا با زوری پیچیده‌اش، قد رشید که خیلی در دنیا هست؛ ورزشکارهای زیبایی اندام که خیلی هستند، اینها که در معیار معنوی ارزش نیست.^{۲۵}

۴. حضور قلب

یکی دیگر از چیزهایی که در مداحی و مرثیه‌خوانی باید به آن توجه داشت «حضور قلب» است. «حضور قلب» یعنی حاضر بودن دل در مدایح و مراثی‌ای که مداح برای مردم می‌خواند، به عبارت دیگر هنگام خواندن مدح یا مرثیه، فکر، ذکر و قلب باید در روضه متمرکز باشد. به عنوان مثال: وقتی مداح، مرثیه حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) را می‌خواند، خود را حاضر در صحنه روضه ببیند، اول خودش بسوزد تا بتواند این سوختن را به مستمعین منتقل نماید. در هنر مرثیه‌خوانی بدون «حضور قلب» نتیجه و تأثیر مطلوب حاصل نمی‌شود، زیرا سخنی بر دل می‌نشیند که برخاسته از دل باشد.

عارف سالک امام خمینی (ره) می‌فرماید:

بدون حضور قلب اعمال خیریه را در نفس و روح تأثیری نیست.^{۲۶}

حضور قلب هنگام خواندن مرثیه برکات فراوانی دارد، از جمله اینکه به خواننده احساس حضور می‌دهد، یعنی وقتی مداح با حضور قلب روضه می‌خواند، دل محزون می‌شود، دل که محزون شد، صدا محزون می‌شود و صوت محزون برخاسته از دل، بر دل مستمعین می‌نشیند و نتیجه آن جاری شدن اشک است، که این حالات مطلوب‌ترین حالات در توسل به اهل بیت (علیهم السلام) است.

۵. ادب در گفتار

از قیمتی‌ترین سرمایه‌ها و میراث‌های حیات آدمی «ادب» است. حتی ادب بالاتر از سرمایه و ثروت است. (ادب مرد به ز دولت اوست).

همچنین ادب مجموعه‌ای از رفتارها و برخوردهای انسان است که در روابط فردی و اجتماعی خود بکار می‌بندد؛ در معاشرت‌ها و سخن گفتن‌ها چیزی به زیبایی و جذابیت ادب نمی‌رسد.

یکی از شاخه‌های ادب، که بیانگر شخصیت افراد نیز هست «سخن گفتن» است؛ گاهی اوقات از طرز سخن گفتن افراد می‌توان به شخصیت او پی برد، به ویژه وقتی انسان خطاب به یک شخصیت الهی و برتر عالم سخن می‌گوید.

قرآن کریم که کامل‌ترین و جامع‌ترین قانون برای ما مسلمانان است، در این باره خطاب به مسلمانانی که پیامبر گرامی اسلام ﷺ را با اسم صدا می‌زنند می‌فرماید:

لَا تَجْعَلُوا دَعَاءَ الرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدَعَاءِ بَعْضِكُمْ بَعْضًا. (نور: ۶۳)

آنچنان که یکدیگر را صدا می‌زنید، پیامبر را صدا نزنید.

ما در باب مرثیه‌خوانی حرف‌های زیادی داریم... جاهای دیگر هم گفتیم که در مرثیه‌خوانی بایستی به صدق واقعه پایبند بود. درست است که شما می‌خواهید مستمع خودتان را بگریانید، اما این گریاندن را به وسیله هنرنمایی در کیفیت بیان واقعه تأمین کنید، نه در ذکر واقعه‌ای که اصل ندارد.

از ابن عباس روایت شده که مسلمین هنگامی که پیامبر ﷺ را صدا می‌زدند و یا با او تکلم می‌نمودند وی را به، یا محمد، و یا ابالقاسم، صدا می‌زدند سپس این آیه نازل گردید و به آنها دستور داد که، در موقع برخوردن به پیامبر ﷺ او را یا نبی الله و یا رسول الله صدا بزنند.^{۲۷}

این آیه شریفه و روایت ذیل آن، الگو و خط مشی را به همگان داده است که، چگونه موقع صدا زدن پیامبر گرامی اسلام ﷺ ادب را باید رعایت کرد، و او را با احترام و با کنیه صدا بزنند. توجه به این دستور الهی مربوط به زمان خاصی نیست، و بر هر فردی در هر زمان اجرای این دستور خداوند متعال واجب است. بر این اساس بردن نام ائمه معصومین علیهم‌السلام که خلفای الهی و جانشینان پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم هستند نیز باید با ادب و احترام باشد، تا به وظیفه‌ای که خدای سبحان به دوش مسلمانان نهاده است، جامه عمل پوشیده شود.

مداحان اهل بیت علیهم‌السلام که منتسب به این خاندان هستند و به عنوان الگو و مربی، بین مردم انجام وظیفه می‌نمایند به طریق اولی باید این دستور الهی را اجرا و رعایت آن را برای مردم تبیین نمایند. این قشر محترم از دو جهت مورد توجه قرار دارند. ابتدا از ناحیه اهل بیت علیهم‌السلام، که چون مداح این خاندان هستند و اهل بیت علیهم‌السلام از آنها انتظار دارند، و بعد هم مردم به کسانی که منصوب به اهل بیت علیهم‌السلام هستند به دیده تقدس می‌نگرند و انتظار خاصی از آنان دارند.

امام صادق علیه‌السلام در حدیثی به یکی از دوستان اهل بیت علیهم‌السلام می‌فرماید:

إِنَّ الْحَسَنَ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ حَسَنٌ وَأَنْتَ مِنْكَ أَحْسَنُ لِمَكَانِكَ مِنَّا وَإِنَّ الْقَبِيحَ مِنْ كُلِّ أَحَدٍ قَبِيحٌ أَنَّهُ مِنْكَ أَقْبَحُ.^{۲۸}

نیکی از هر کس شایسته است و از تو شایسته‌تر زیرا، تو خود را به ما وابسته می‌دانی و بدی از هر کسی باشد بد است ولی از تو زشت‌تر.

متأسفانه عده‌ای معدود که از معارف اهل بیت علیهم‌السلام بهره‌ای نبرده‌اند و تنها به جنبه‌های مادی توجه

دارند، آنچنان در مجالس، از ائمه علیهم‌السلام نام می‌برند که نه تنها ادب و احترامی در کار نیست، بلکه با این گونه بی‌ادبی‌ها، موجب وهن این انوار مقدس هم می‌شوند.^{۳۹}

در مقوله شعر هم این مشکل وجود دارد، امروزه بعضی اشعار خالی از معارف و مضامین خوب هستند و به جهت ضعف علمی، بیشتر جنبه احساسی دارند، و در این مسیر چون دست شاعر خالیست گاهی واژه‌های موهن و کفرآمیز بکار می‌برد، و بدتر اینکه این شعر توهین‌آمیز را مداحی غیر عالم در مجلسی بخواند تا خواسته یا ناخواسته موجبات وهن اهل بیت علیهم‌السلام را فراهم آورد.^{۴۰}

همچنین در مورد سبک‌ها و آهنگ‌هایی که وارداتی است باید توجه داشت، این نوع آهنگ‌ها که اغلب برگرفته از مدل‌های غیر اسلامی است، به جای اینکه تأثیر مطلوب در مستمعین بگذارد، از معنویت محتوایی مجالس کاسته و موجبات وهن مجالس اهل بیت علیهم‌السلام را فراهم آورده است به صورتی که وقتی مداح در مجلس سینه‌زنی آن را می‌خواند مستمعین بالا و پایین می‌پزند و با حالت‌های خاصی موجب توهین به مجلس اهل بیت علیهم‌السلام می‌شوند.

مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) در این زمینه می‌فرماید:

البته بعضی از آهنگ‌هایی هم که انسان گوشه و کنار می‌شنود یا به گوش انسان می‌رسد، آهنگ‌های مناسبی نیست، حالا گیرم چهار نفر را هم جذب کند. نه؛ آهنگ باید سنگین باشد، متین و مناسب با محتوایی باشد که شما عرضه می‌کنید؛ خدای ناکرده به سمت آهنگ‌های حرام و آهنگ‌هایی که گناه است سوق پیدا نکنید. این هم خیلی نکته اساسی و مهمی است، هر شعری، هر تصنیفی، هر ترانه و آهنگی خوانده شد قابل تقلید نیست چیزهایی است که خودش فی نفسه حرام است؛ اگر چنانچه وارد عرصه مداحی و بیان حقیقت و بیان خدا و پیغمبر شد آن وقت حرمتش دو برابر خواهد شد.^{۴۱}

در حقیقت این نوع واردات به مجالس اهل بیت علیهم‌السلام نوعی بی‌ادبی و بی‌حرمتی است که واردکننده آن قطعاً از عنایات اهل بیت علیهم‌السلام مروم خواهد بود.

ع. مستندخوانی

یکی دیگر از نکات مهم در مداحی، مستندخواندن روایات است، به عبارت دیگر تاریخ و روایاتی که در منابع صحیح و موثق ذکر شده است باید مورد استفاده قرار گیرد.

با توجه به تحریفاتی که در طول تاریخ صورت گرفته است، برخی از روایات توسط مغرضان و معاندان اهل بیت علیهم‌السلام و دشمنان تشیع دچار جعل و نیز برخی روایات توسط عده‌ای دوست نادان دچار غلو^{۴۲} شده است.

عده‌ای بر این باورند که در مجالس مرثیه اهل بیت علیهم‌السلام هر کس به هر وسیله‌ای اشک بیشتری گرفت خدمت بیشتری انجام داده است، بر این اساس توجهی به صحیح و مستند بودن روایت ندارند و فقط مهم‌گریه‌آور بودن مطلب است، در صورتی که ما وظیفه‌ای مهم‌تر از این در برابر خدای متعال و

رسول گرامی اسلام ﷺ و ائمه معصومین علیهم السلام داریم آن هم عمل به دستورات شرع مقدس اسلام است. امام صادق علیه السلام می فرماید:

الكذبُ على الله عزوجل وعلى رسوله وعلى الاوصياء عليهم السلام من الكبائر وقال رسول الله ﷺ من قال علي ما لم أقل فليتبوأ مقعده من النار.^{۳۳}
دروغ بستن به خدای متعال و رسول او و جانشینان رسول خدا ﷺ از گناهان کبیره است و رسول خدا ﷺ فرمود: کسی که مطالبی به من نسبت دهد که من آن را نگفته باشم البته جایگاه او در جهنم است.

ما وظیفه داریم مطالبی که بیان می کنیم مستند باشد آنهاهم سند صحیح، که فردای قیامت بتوانیم از سخن خود دفاع کنیم. مقام معظم رهبری دامت برکاته می فرماید:

ما در باب مرثیه خوانی حرف های زیادی داریم... جاهای دیگر هم گفتیم که در مرثیه خوانی بایستی به صدق واقعه پایبند بود. درست است که شما می خواهید مستمع خودتان را بگریانید، اما این گریاندن را به وسیله هنرنمایی در کیفیت بیان واقعه تأمین کنید، نه در ذکر واقعه ای که اصل ندارد. ما در گذشته ها سراغ داشتیم - ان شاء الله حالا آنجور نیست - که بعضی ها فی المجلس چیزی را جعل می کردند؛ نکته ای همانجا به ذهنش می آمد، می دید خوبست، موقعیت خوبست، همان جا می گفت و از مردم اشک می گرفت! این درست نیست اشک گرفتن از مردم که هدف نیست؛ هدف، آمیختن این دل اشک آلود - که اشک را به چشم می رساند و چشم را اشکبار می کند - به معارف زلال است؛ البته با هنرنمایی.^{۳۴}

حقیقتاً یکی از مستندترین حوادث عالم حادثه عاشورا است، درباره این رخداد بزرگ آثار فراوانی که بسیار محکم و صحیح هم هستند خلق شده است که نیازی به آثار ساختگی و دروغ نیست.

علامه شهید مرتضی مطهری می گوید:

اگر کسی حادثه عاشورا را بخواند می بیند از زنده ترین و مستندترین و پرمعن ترین تاریخ هاست، ما احتیاجی [به این دروغ ها] نداریم. حالا گذشته از اینکه دروغ، جعل کردن کار غلطی است، احتیاجی نیست، آن قدر راست هست که همان ها را اگر بگوییم کافی است. مرحوم آخوند خراسانی می گفته است: اینهایی که دنبال روضه نو نشنیده هستند، بروند روضه های راست را پیدا کنند که آنها را احدی نشنیده است.

بر این اساس باید دقت شود احادیث و روایات از منابع صحیح و موثق استخراج و مورد استفاده قرار گیرد، زیرا بعضی روایات در برخی منابع وجود دارند که اساساً ضعیف هستند و با معیارهای حدیث صحیح مطابقت ندارند، از این جهت به نقل قول ها و شنیده ها نیز نباید اکتفا کرد.

۷. روضه غیر مکشوف

نکته دیگری که باید به آن توجه شود نخواندن روضه های مکشوف است. بعضی مطالب اسرار اهل

بیت علیه السلام است که نباید گفته شود و بازگو کردن آنها در مجالس باعث چندی بدن و گاهی اوقات عدم واکنش مستمعین به آنها موجب هتک حرمت روضه‌ها می‌شود.

مرثیه خوان باید در حرفه خود هنرمند باشد، بدون اینکه داد و فریاد کند و روضه‌های غیر معمول بخواند وظیفه خود را به بهترین نحو انجام دهد.

به عنوان مثال: در خواندن مرثیه حضرت زهرا علیه السلام از آتش زدن درب خانه شروع می‌کند تا شرح میخ در که چه اندازه بوده و چگونه گداخته شده، چطور به سینه حضرت فرو رفته است تا سقط شدن حضرت محسن علیه السلام، همچنین در کربلا هنگامی که سرهای شهدا را از بدن جدا کردند سرها را بین اقوام تقسیم کردند به یک طایفه سر نرسید گفتند چه کنیم؟ این طور که درست نیست، یکی گفت امام حسین علیه السلام روز عاشورا علی اصغر علیه السلام را پشت خیمه‌ها دفن کرد، بگردید آن بدن شش ماهه را پیدا کنید، و سر او را جدا کنید، و به نیزه بزنید عده‌ای آمدند، با نیزه داخل زمین فرو می‌کردند، تا ببینند بدن این شیرخواره کجاست، بدن به نیزه‌ای گیر کرد و از خاک بیرون آمد، سر از بدن این شیرخواره جدا کردند و به نیزه زدند!...

اگر چنین مطالبی در کتابی هم مستند باشد گفتن آن درست نیست، اینها اسرار است، انصافاً اگر چنین وضعیتی برای مادر خود ما پیش بیاید، با این شرح و تفصیل برای کسی نقل می‌کنیم؟

صدیقه اطهر علیه السلام، سیده زنان عالمین است، ام‌الائمه است و توصیف ایشان در حد زمینیان نیست، آیا این طور روضه خواندن در شأن اوست؟!
مقام معظم رهبری حفظه الله تعالی می‌فرماید:

ما در مشهد یک منبری معروفی داشتیم - خدا او را رحمت کند - مال پنجاه سال قبل است؛ مرحوم رکن الواعظین. او منبر می‌رفت و مردم پای منبر روضه‌خوانی او مثل ابر بهار گریه می‌کردند؛ در حالی که خودش هم بارها می‌گفت من اسم نیزه و خنجر نمی‌آورم، واقعاً نمی‌آورد؛ بنده دهها منبر از او دیده بودم. حادثه را آنچنان هنرمندانه تصویر می‌کرد که مجلس را منقلب می‌ساخت؛ بدون اینکه بگوید «کشتند» بدون اینکه بگوید «تیر زدند» بدون اینکه بگوید «شمشیر چنین زدند» یا «خنجر چنین زدند»؛ اینها را نمی‌گفت. می‌توان با شیوه‌های هنرمندانه، روضه‌خوانی خوب کرد و گریاند.^{۳۵}

پی‌نوشت‌ها

۱. نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳۸۴ هـ. ش، در دیدار با مداحان.
۲. رک. کامل الزیارات، ص ۱۰۰.
۳. نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۷ / ۱۰ / ۱۳۶۹ هـ. ش، در دیدار با مداحان.
۴. از خلفای دولت بنی‌امیه بوده است.

۵. مقام معظم رهبری، نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳۶۸ هـ. ش، در دیدار با مداحان.
۶. نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳۸۹ هـ. ش، در جمع مداحان.
۷. به معنای، قصد، اراده آمده است؛ لغت‌نامه دهخدا، ص ۲۰۲۷.
۸. شیخ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۶.
۹. فیض کاشانی، الوافی، ح ۳۶۵۰۴.
۱۰. مصباح الشریعة، ترجمه عبدالرزاق گیلانی، ص ۴۷۰.
۱۱. غررالحکم، شرح آقا جمال خوانساری، ج ۴، ص ۴۲۸.
۱۲. شهید مرتضی مطهری، عدل الهی، ص ۲۹۵.
۱۳. نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳ / ۳ / ۱۳۸۹ هـ. ش، دیدار با مداحان، ولادت حضرت زهرا علیها السلام.
۱۴. انما یرید الله لیذهب عنکم الرجس اهل البیت ویطهرکم تطهیرا. (احزاب: ۳۳)
۱۵. محمد بن یعقوب کلینی، اصول کافی، ج ۲، ص ۲۶۸.
۱۶. تاج الدین شعیری، جامع الاخبار، ص ۱۴۵.
۱۷. قال رسول الله صلی الله علیه و آله من لم ینک ونوع ینصدّه عن معصیة الله اذا حلائم یعبا الله به شیء من علمه هر که تقوایی ندارد که به خلوت او راز معصیت خدا باز دارد، خدا به اعمال وی اعتنا نکند. نهج الفصاحة، ص ۷۲۵.
۱۸. محمد بن یعقوب کلینی، کافی، ج ۲، ص ۸۲.
۱۹. رک. سید عبدالله شبّر، اخلاق، ترجمه محمدرضا جباران.
۲۰. راغب اصفهانی، مفردات، ج ۱، ص ۵۶۰.
۲۱. اخوان حکیمی، الحیاة، ترجمه احمد آرام، ج ۱، ص ۶۳.
۲۲. دیدار با مداحان، نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳ / ۳ / ۱۳۸۹ هـ. ش.
۲۳. شهید علامه مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۲۷، ص ۴۹۱.
۲۴. ابن شعبه حرانی، تحف العقول، ص ۴۹۱.
۲۵. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نرم‌افزار حدیث ولایت، ملاقات با مداحان، ۵ / ۵ / ۸۴ هـ. ش.
۲۶. امام خمینی رحمته الله علیه، سرّ الصلوة معراج السالکین و صلوة العارفين، متن، ص ۱۲۷.
۲۷. نرم‌افزار جامع التفاسیر، تفسیر نمونه، ج ۱۴، ص ۵۶۷.
۲۸. علامه مجلسی، بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۳۵۰.
۲۹. مانند: زین العابدین بیمار، زهرای پهلو شکسته، فاطمه کتک خورده، حسین عریان، زینب تازیانه خورده، مهدی بیابانگرد و یا نام بردن ائمه علیهم السلام بدون القاب و احترام، مانند: علی، حسن، حسین، موسی بن جعفر و ...
۳۰. مانند: خطاب به امام حسین علیه السلام گفته‌اند: هر شب به شما تک می‌زنم - اگر جوابم را ندی پیامک می‌زنم یا در بعضی شعرها آمده: من حسین الهی‌ام، من حسین پرستم و جای دیگر خطاب به امیرالمؤمنین علیه السلام و حضرت زهرا علیها السلام آمده: من و تو دو کبوتریم - جدا از هم نمی‌بریم.
۳۱. همان، ۱۳ / ۳ / ۱۳۸۹ هـ. ش، میلاد حضرت زهرا علیها السلام، در دیدار با مداحان.
۳۲. غلو: افراط و تجاوز از حد است، زیاده‌روی در جاه و مقام (مفردات راغب اصفهانی، ج ۲، ص ۷۱۳).
۳۳. شیخ صدوق، ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۲۶۸.
۳۴. نرم‌افزار حدیث ولایت، ۱۳ / ۳ / ۱۳۸۹ هـ. ش، ولادت حضرت زهرا علیها السلام در جمع مداحان.
۳۵. همان.